

ביאן بیان Bayan

The Arabs in Israel הערבים בישראל

עורכים: איתמר רדאי ואריק רודניצקי

גיליון מס' 6, נובמבר 2015

תוכן העניינים

- 2 דבר העורכים
- ערן צדקיהו / "אשר בירכנו את סביבותיו": התלכדות התנועה האסלאמית
3 בישראל סביב מסגד אל-אקצא
- 3 רקע קצרצר
- 4 דינמיקה של הדרה והקצנה
- 5 בין ירושלים של מטה לבירת הח'ליפות
- 6 איחוד במקום פיצול
- 7 אריק רודניצקי / בין אל-אקצא לסח'נין: המנהיגות הערבית ו"דור הפייסבוק" ...
- 7 עצרת למען אל-אקצא: קונסנזוס ובו סדקים
- 8 המהפכה המקוונת בחברה הערבית
- 11 אתגר המנהיגות בחברה הערבית
- 12 איתמר רדאי / בין פלסטין לישראל: הבחירות לראשות ועדת המעקב העליונה, משמעותן והשלכותיהן
- 12 רקע היסטורי
- 13 הדינמיקה הפנימית של הבחירות
- 14 משמעויות והשלכות

דבר העורכים

הגיליון הנוכחי של **ביאן** עוסק באירועים הסוערים שהתחוללו בארץ בחודש האחרון בעקבות המשבר בין ישראל לפלסטינים בעניין מסגד אל-אקצא, ובהשפעותיהם על הציבור הערבי בישראל. עם חתימת הגיליון התפרסמה הודעתה של ממשלת ישראל על הוצאת הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית אל מחוץ לחוק. שלושת המאמרים הנכללים בגיליון נכתבו ונחתמו לפני פרסום ההודעה. המאמר של ערן צדקיהו עוסק בהתלכדות התנועה האסלאמית בישראל סביב מסגד אל-אקצא. המאמר של אריק רודניצקי דן במעמדה של המנהיגות הערבית בישראל מול בני הדור הצעיר בחברה הערבית. המאמר של איתמר רדאי עוסק בבחירות לוועדת המעקב העליונה ובמשמעותן.

ביאן הוא רבעון לענייני החברה הערבית בישראל, המתפרסם מטעם תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי במרכז דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב, בשיתוף עם התכנית לחקר הציבור הערבי בישראל הפועלת בסיוע תרומה של קרן ניובאוור מפילדלפיה במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS).

אנו מזמינים את קוראינו לפנות אלינו בדרכים אלה:

- תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי:

ד"ר איתמר רדאי (מנהל אקדמי)

טלפון 03-6406438

פקס 03-6406046

דוא"ל itamar.radai@nyu.edu

אריק רודניצקי (מנהל פרויקטים)

טלפון 03-6409991

דוא"ל arabpol@post.tau.ac.il

- אתר האינטרנט של תכנית קונרד אדנאואר: www.dayan.org/kap

© כל הזכויות על פרסום הרבעון שמורות לתכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, אוניברסיטת תל-אביב, 2015. מותר לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה בציון מפורט של שם המקור, של עורכיו ושל מקום ההוצאה לאור. אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורכים.

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי נוסדה ב-2004 על ידי קרן קונרד אדנאואר מגרמניה ואוניברסיטת תל-אביב וכחלק ממרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה. היא המשכה המורחב של התכנית לחקר הפוליטיקה הערבית בישראל שהקימו קרן אדנאואר ואוניברסיטת תל-אביב ב-1995. התכנית נועדה להעמיק את הידע וההבנה של יחסי יהודים-ערבים בישראל באמצעות כינוסים, הרצאות לקהל הרחב וסדנאות וכן באמצעות מחקר, פרסומים ותיעוד.

תודה לנחמה ברוך שערכה והתקינה את המאמרים בעברית.

העורכים

ערן צדקיהו* / "אשר בירכנו את סביבותיו"¹: התלכדות התנועה האסלאמית בישראל סביב מסגד אל-אקצא

גל האלימות הנוכחי השוטף את הארץ לא נוצר יש מאין; הוא מעוגן בהקשר הרחב יותר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני בכלל וקשור למתיחות סביב המקומות הקדושים ליהודים ולמוסלמים בירושלים בפרט. גל הסכינאות החל בראשית אוקטובר, אולם קדמה לו החמרה ניכרת במתיחות ובאירועים האלימים על הר הבית-רחבת מסגד אל-אקצא. ההתדרדרות החלה באירועי תשעה באב בהר הבית-מסגד אל-אקצא. המתיחות שעוררו אירועים אלה נמשכה ואף החמירה לכל אורך חגי תשרי. אחד מצעדי התגובה שנקטו רשויות ישראל היה הוצאת ארגוני המוראביטון והמוראביטאת שבמסגד אל-אקצא אל מחוץ לחוק. צעד זה לווה בשינויים נוספים ברחבה הקדושה, והוא נתפס בעיני הפלסטינים כשינוי ההסדרים הנהוגים בהר הבית וכצעד משמעותי ראשון לקראת חלוקת שעות התפילה ברחבה בין יהודים ומוסלמים, בדומה לחלוקה שמנהיגי ישראל במערת המכפלה מאז הטבח שעשה ברוך גולדשטיין במקום המקודש בשנת 1994. הניסיון לגדוע את האלימות ביד קשה ובאמצעות חקיקה פעל במהופך למצופה ותרם לזליגת האלימות אל מחוץ לרחבה הקדושה, אל העיר העתיקה בירושלים ומשם לרחובותיה של העיר ולאורך כולה.

רקע קצרצר

כל העולה לרחבת הר הבית – מסגד אל-אקצא – בשנים האחרונות אינו יכול שלא להבחין בשינוי הבולט שהתחולל במקום – הופעתם של מעגלי גברים, נשים וילדים ברחבה, הלומדים קוראן ומפגינים נוכחות מוגברת של מוסלמים על ההר. חבורות לומדים אלו מגיבות בנוקשות ואף בתוקפנות כלפי המבקרים והתיירים הלא-מוסלמים במקום, בעיקר מבקרים שחזותם החיצונית מעידה עליהם כי יהודים הם. אות נוסף להקצנה הדתית ניכר בהקפדה יתרה מצד שומרי הווקף (ההקדש האסלאמי המנהל את המקום) על קוד לבוש נוקשה של תיירים, אך גם של מוסלמים ומוסלמיות.

יש להבין שינויים אלו כתגובה להתגברות העלייה של יהודים דתיים להר הבית. מאז סוף 2005 אנו עדים למחזה נפוץ ברחבה הקדושה: דבוקות של תלמידי ישיבה, שוטרים ואנשי וקף, המהלכות זו אחר זו ובוחנות זו את זו. מאז 2010 נוסף לתרחיש הקומי-טראגי הזה המון מוסלמי זועם, מאות ילדים נשים וגברים בני כל הגילים, המבלים את זמנם בלימוד קוראן במעגלים ותפקידים לקרוא בקולי קולות את ה**תַּפְּבִּיר** (**אללה אַפְּבִיר**) כל אימת שיהודים דתיים חולפים על פניהם. לאחרונה, בגבור המתיחות, הולכות קריאות אלו ומופנות כלפי יהודים ותיירים באשר הם.

באפריל 2001, זמן קצר לאחר ביקורו של אריאל שרון בהר הבית ופרוץ אינתיפאדת אל-אקצא, השיק הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית בישראל את מיזם **מסירת אל-ביארק** (תהלוכת הדגלים) שנועד להביא מתפללים מרחבי הארץ למסגד אל-אקצא. הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית בישראל מפעיל מיזם דומה ששמו **שד א-רחאל** (קשירת האוכפים) לקראת העלייה לרגל). שני השמות שאובים מן המסורת האסלאמית, המדגישה את קדושתו של מסגד אל-אקצא.² מאז הביאה התנועה האסלאמית בישראל רבבות ואף מאות אלפי מתפללים לאל-אקצא בכל שנה. הסוציולוג נוהאד עלי מציין כי הססמה "אל-אקצא לא לבד" (**אל-אקצא לִיִּס וְחִידָא**) נעשתה שגורה בפי תומכי התנועה האסלאמית בישראל על שני פלגיה.³ יתר על כן, "האגודה להחייאת אל-אקצא והמקומות הקדושים" (**מאססת עמארת אל-אקצא ואל-מקדסאת**),

* **ערן צדקיהו** בעל תואר מוסמך בלימודי האסלאם והמזרח התיכון מהאוניברסיטה העברית בירושלים ודוקטורנט במכון למדע המדינה (Sciences Po) בפריז; משמש גם כעמית מחקר ב**פורום לחשיבה אזורתית**.

¹ מתוך הפסוק הראשון בסורה 17 בקוראן המדבר על מסגד אל-אקצא.

² נוהאד עלי, "פונדמנטליזם דתי כאידאולוגיה וכפרקטיקה: התנועה האסלאמית בישראל בפרספקטיבה השוואתית", חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה, 2006, עמ' 73-74.

³ <http://www.pls48.net/?mod=articles&ID=1192735#.VcoJ9vmqqko>

המפעילה את המיזם מטעם הפלג הצפוני של התנועה, רואה בו את "קו ההגנה הראשון על מסגד אל-אקצא".⁴

סרט תיעודי שפרסמה התנועה האסלאמית בירושלים מסביר כי מיזם **מסירת אל-ביארק** נועד להסעת מתפללים מכל הכפרים והערים בגבולות הקו הירוק חניס אין כסף באוטובוסים כדי שיתפללו במסגד אל-אקצא.⁵ יוצרי הסרט מדגישים את חשיבות המיזם בחיזוק מקומו של מסגד אל-אקצא בתרבות הפלסטינית-מוסלמית בישראל מחד גיסא, ומאידך גיסא – בהחלשת "המצור הישראלי על מסגד אל-אקצא", כלשונם, ובהחייאת הכלכלה הפלסטינית בירושלים, מפני שישראל מונעת מתושבי הגדה ועזה להגיע לעיר ולמסגד אל-אקצא, שלא כבעבר.⁶

ב-2010 הפעילה התנועה האסלאמית מיזם נוסף: **מצאטב אל-עלם פי אל-מסג'ד אל-אקצא**, מעגלי לימוד קוראן ברחבת המסגד. בתחילתו השתתפו במעגלים כ-30 תלמידים; לאחר שלוש שנים עמד מניין המשתתפים בהם על אלף איש בקירוב ומניין זה הולך וגדל. מעגלי הלומדים הללו הם בגדר נוכחות מוסלמית מוגברת ברחבת אל-אקצא בכל שעות היממה ובעיקר בשעות הביקור שבהן ההרפתחה למבקרים שאינם מוסלמים. המיזם נולד כתגובה להידלדלות נוכחות המוסלמים באל-אקצא בעקבות בניית גדר ההפרדה בתוואי עוטף ירושלים ובשל בידוד העיר מהמרחב הפלסטיני שלה בגדה המערבית. עיבוי זה של נוכחות מוסלמים אזרחי ישראל באל-אקצא מבטא תגובת-נגד גם לעלייה המתמדת במספר המבקרים היהודים בהר הבית. בריאיון לעיתון **אל-ערבי** הלונדוני מנובמבר 2013 תיאר מנהל המיזם חֶפְמַת נעאמנה את מעגלי הלימוד כ"דרך לסיכול התכניות לייחוד אל-אקצא".⁷ נעאמנה הסביר את המניעים להקמתו: נוכחות מתמדת של מוסלמים על ההר באמצעות מעגלי לימוד הקוראן הכוללים גברים, נשים ותלמידי בתי ספר, המפוזרים לאורכו ולרוחבו של המתחם בפריסה מעובה לאורך צירי התנועה של המבקרים היהודים – מסלול מוגדר וקבוע למדי למעגל החיצוני שמסביב לכיפת הסלע בגלל ההגבלות של ההלכה היהודית. כך יכולים המוסלמים הפרוסים במעגלי הלימוד לעקוב אחר תנועת היהודים ולהגיב בזמן אמת לכל פעולה שתיחשב בעיניהם כפרובוקציה מצדם. באתר האגודה מתוארים מעגלי הלימוד במפורש כ"קו ההגנה הראשון על מסגד אל-אקצא".⁸

דינמיקה של הדרה והקצנה

הסכמי אוסלו, ועידת קמפ דייוויד (2000) ובעקבותיהם האינתיפאדה השנייה והשלכותיה ואף תכנית ההתנתקות ב-2005 הביאו בהדרגה לידי שבירת הטאבו הדתי של היהודים על העלייה להר הבית. בעקבות זאת נשחק גם הטאבו הפוליטי על העיסוק בהר. עם התגברות העניין היהודי הדתי בהר הבית התרחש בישראל תהליך ממסדי של דחיקת הרשות הפלסטינית (רש"פ) מירושלים וריסוק המנהיגות הפלסטינית המקומית. בניית גדר ההפרדה בתוואי עוטף ירושלים ניתקה את העיר המזרחית מהמטרופולין הפלסטיני שבין בית לחם לרמאללה ואף מהגדה המערבית בכללותה. היעדר מנהיגות פלסטינית בעיר, ניתוקה הפיזי של ירושלים המזרחית והתגברות השיח המשיחי ועליית היהודים להר הבית ממניעים דתיים-לאומיים התרחשו בה בעת ובתוך זמן קצר. כל אלו עוררו תגובה פלסטינית-מוסלמית הן בדינמיקה הערבית-אסלאמית הבין-לאומית, הן בפוליטיקה האזורית והמקומית והן בשטח.⁹

אל החלל הזה של היעדר מנהיגות נכנסה התנועה האסלאמית בישראל; היא שואפת לחזק את הנוכחות המוסלמית בירושלים ובמסגד אל-אקצא ולהרחיבה בתגובה לירידת מספרם של המוסלמים הפלסטינים הפוקדים את העיר. ואכן, מאז 2001, בכל יום שישי ולעתים גם באמצע השבוע, מגיעים לירושלים עשרות ומאות אוטובוסים מהגליל, מהנגב ומהמשולש, ובהם אלפי

⁴ **מסירת אל-ביארק**: כינוי לחגיגות נבי מוסא, התהלוכה שנהגו לערוך מוסלמי פלסטיני סמוך לחג הפסחא אל עבר מסגד אל-אקצא ומשם למקאם נבי מוסא על אם הדרך ליריחו. **שד א-רחאל** רומז לחדיית' ידוע הקורא למוסלמים לעלות לרגל רק לשלושה מסגדים: הכעבה במכה, מסגד הנביא מוחמד במדינה ומסגד אל-אקצא בירושלים. לאתר העמותה: <http://www.aqsai.com>

⁵ קישור לסרט ראו באתר התנועה האסלאמית בירושלים: <http://bit.ly/1HEfSdq>

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=4vA4BZ1Lc5I#t=28>

⁷ **אל-קדס אל-ערבי**, 6.11.2013, <http://www.alquds.co.uk/?p=100785>; ריאיון עם נעאמנה בטלוויזיה הפלסטינית, יולי 2013: <https://www.youtube.com/watch?v=ai0N8JOEnYI>

⁸ <http://www.aqsai.com/?mod=articles&ID=264>, 15.3.2014.

⁹ דותן הלוי וערן צדקיהו, "הר הבית-אל-אקצא: שתי פנים של אותה מטבע", 6.5.2015, <http://bit.ly/1JNSaM2>; ערן צדקיהו, "זיארה ופוליטיקה בירושלים", 17.5.2012, <http://bit.ly/1Kg2w9o>; עידו וולקן, "בדרך לקונפדרציה? הסכם בין ירדן לרשות הפלסטינית קובע נאמנות ירדנית על ירושלים", **מגאפון**, 6.4.2013, <http://bit.ly/1MiaYsY>

מוסלמים ומוסלמיות הבאים להתפלל באל-אקצא ואחר כך מסיירים בשוקי העיר העתיקה, סועדים את לבם ועורכים קניות לביתם. כך הם מחזקים את נוכחות המוסלמים באל-אקצא וגם את בעלי העסקים הפלסטינים בעיר העתיקה בירושלים שעסקיהם נחלשו בגלל הגדר או בתקופות של הידלדלות התיירות. רבים מהסוחרים בעיר העתיקה מוקירים על כך תודה לתנועה האסלאמית.

בין ירושלים של מטה לבירת הח'ליפות

התנועה האסלאמית בישראל כיום היא גורם פוליטי מרכזי בירושלים המזרחית. השיח' ראאד צלאח, ראש הפלג הצפוני של התנועה, הביא לידי טשטוש הדיכוטומיה של הקו הירוק באמצעות בריתות עם אנשי דת כמו המופתי הקודם של ירושלים, השיח' עכרמה צברי, ועם דמויות נוספות כמו יוסוף מחיימר,¹⁰ תושב ראס ח'מיס שבעיר המזרחית (אך מעבר לגדר ההפרדה) ונשיא ועד המוראביטון בירושלים.¹¹ כך הצליח השיח' ראאד לקרוא תיגר על מדיניות הפיצול של ישראל בשטחים ולמָצב את מסגד אל-אקצא כגורם המאחד של העם הפלסטיני. המעורבות האינטנסיבית של התנועה האסלאמית בישראל במסגד אל-אקצא בפרט ובירושלים המזרחית בכלל החלה בעקבות אירועי מנהרת הכותל ב-1996. אז נרתמה התנועה לשפץ – בשיתוף הווקף – את "מקום התפילה המרואני" שהוקם באורוות שלמה ואף החלה לארגן עצרות המוניות בתוך ישראל תחת הכותרת "אל-אקצא בסכנה".¹² כעבור עשור, מאז שלהי 2005, עם התגברות עליית היהודים להר הבית ובסופה של תקופת היעדרות של שנתיים וחצי של השיח' ראאד מירושלים (בעקבות מעצר ומאסר ל-26 חודשים והרחקה מאל-אקצא לארבעה חודשים נוספים),¹³ התחזקה במידה רבה פעילות התנועה בעיר.

כישוריה הארגוניים של התנועה האסלאמית, העלאת ירושלים על ראש שמחתה ומרכזיותו של מסגד אל-אקצא בתודעה הדתית-לאומית הפלסטינית הפכו את התנועה לאחד הגורמים החשובים ביותר בעיר. בחזונו של השיח' ראאד ושל סגנו כמאל ח'טיב, לירושלים שמור התפקיד של בירת הח'ליפות האסלאמית העתידית,¹⁴ אולם להבדיל מהשקפת העולם של מפלגת השחרור,¹⁵ כפי שמציין הלל כהן, לתפיסתם של ח'טיב וצלאח "הכמיהה לח'ליפות אינה באה במקום פעילות פוליטית".¹⁶ עד שיתגשם חזון הגאולה, התנועה ממצבת את עצמה כגוף העיקרי המסייע לפלסטינים במזרח ירושלים המתמודדים עם קשיי החיים.¹⁷ מאחר שהתנועה פועלת באזור הכפוף לחוק הישראלי, היא זוכה לחופש פעולה יחסי בירושלים, שלא כהגבלות שהחילה ישראל על הפלסטינים מהשטחים. ואכן, התנועה האסלאמית פועלת הן באל-אקצא והן בעיר העתיקה

¹⁰ <http://www.panet.co.il/article/362543>

¹¹ משמעות המושג **רַבָּאט** היא 'תחנת ספר צבאית'. במסורות רבות רַבָּאט היא עיר ספר בגבול היבשתי בין עולם האסלאם לבין העולם הלא-מוסלמי. קיום מצוות הרבאט נעשה בשהייה בעיר ספר תוך כדי שילוב של מלחמת מצווה עם עבודת האל. כיום, בשל האיום הפוליטי והדתי על העיר מנקודת ראותם של המוסלמים, ירושלים נתפסת כ**רבאט** בעולם המוסלמי ושהייה ממושכת במקום מסוים – כדוגמת מסגד אל-אקצא – נתפסת כ**רבאט**. הגברים שמקיימים את מצוות הרבאט נקראים "מוראביטון" והנשים "מוראביטאט". ראו למשל: יוסוף אל-קרצ'אוי, **אל-קדס קצ'יה כל מסלם**, מכתבה והבה, אל-טבעה אל-תיאניה (אל-קאהרה, 2000), עמ' 14. הספר זמין ברשת:

http://imcpal.ps/new/alquds_book/14.pdf

¹² יצחק רייטר, **מירושלים למכה ובחזרה: ההתלכדות המוסלמית סביב אל-אקצא**, 2005, עמ' 91. נמרוד לוז היטיב לתאר את התהליך הזה: **אלחרם אלשריף בשיח הציבורי הערבי הפלסטיני בישראל: זהות, זיכרון קולקטיבי ודרכי הבניה**, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2004, עמ' 56.

¹³ הלל כהן, **כיכר השוק ריקה: עלייתה ונפילתה של ירושלים הערבית** (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2007), עמ' 121.

¹⁴ <http://www.pls48.net/?mod=articles&ID=1188641>

¹⁵ מפלגת השחרור האסלאמית (**חזב אל-תחרייר אל-אסלאמי**) היא תנועה אסלאמית עולמית שהקים בירושלים הירדנית בשנות החמישים תקי אלדין אלנבהאני, פלסטיני יליד הכפר אג'יזים (כיום היישוב כרם מהר"ל), אשר שימש באותה עת שופט בבית הדין השרעי בירושלים. התנועה פועלת לחידוש הח'ליפות ומאמינה כי מטרה זו קודמת לגי'אהד. לפיכך, תומכי המפלגה אינם משתתפים בדרך כלל במאבק המזוין. בשנים 2006-2007 התחזק כוחה של מפלגת השחרור בגדה המערבית ובירושלים. למידע נוסף: [http://www.terrorism-](http://www.terrorism.info.org.il/data/pdf/PDF_07_166_1.pdf)

[info.org.il/data/pdf/PDF_07_166_1.pdf](http://www.terrorism.info.org.il/data/pdf/PDF_07_166_1.pdf)

¹⁶ כהן, 2007, עמ' 123.

¹⁷ ערן צדקיהו, "לא מעניין אותי חינוך", הפורום לחשיבה אזורית, 29.10.2014, <http://bit.ly/1weIKI5>

ובשכונות של ירושלים המזרחית באמצעות שלל חברות ועמותות לפיתוח ולסעד, המפעילות סבך של אתרי אינטרנט מתחלפים ומפגינות נוכחות ברשתות החברתיות.¹⁸

התנועה האסלאמית פועלת בירושלים ובמסגד אל-אקצא באמצעות מתנדבים – פלסטינים אזרחי ישראל, ירושלמים ותושבי השטחים. המונים תורמים מכישוריהם ומעמל כפיהם, אחרים מסייעים בחומרי בניין ובעבודה של משאיות וטרקטורים ואף פותחים את ארנקיהם. התנועה הוכיחה את יכולתה הארגונית ואת כושרה להניע אנשים בשיתוף גורמים מירושלים ומהגדה המערבית. הסעות ההמונים מהנגב, מהגליל ומהמשולש ניתנות חינם, וכל משתתף מוזמן לתרום ולהיות "ערב לאוטובוס" (**כפיל האפלה**).¹⁹ בנוסף היא מוכיחה כי עוצמת זיקתה למסגד אל-אקצא אינה נופלת מזו של כל גורם פלסטיני אחר. יתרה מזו, כיום יכולתה להשפיע על המתרחש בשטח רבה מזו של גורמים אחרים. לא בכדי נעשה מנהיג התנועה, השיח' ראאד צלאח, לדמות פופולרית בירושלים המזרחית וזכה לכינוי "שיח' אל-אקצא".

איחוד במקום פיצול

בעשור וחצי האחרון נותרו הערבים בירושלים ללא מנהיגות כלשהי: כוחו של חמאס הוחלש במידה רבה מאז 2006 (בגדה המערבית בכלל ובירושלים בפרט), הרש"פ מודרת מהעיר דרך קבע, המנהיגות הירושלמית המקומית קרסה מאז מותו של פייסל חוסייני ב-2001, ונראה כי לישראל יד חופשית לעשות בעיר המזרחית כרצונה. עם זאת, חברי הכנסת הערבים מהרשימה המשותפת ובהם גם חברי הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית כטלב אבו עראר ומסעוד גנאים משתתפים בדיונים בכנסת בנושא הר הבית ומבקרים דרך קבע באל-אקצא. גם חבר הכנסת אחמד טיבי נוהג לבקר בהר דרך קבע. לאחרונה אף ביקרה בהר משלחת של חברי כנסת ערבים ובהם "חילונים" כמו איימן עודה, וגם הם החלו לעסוק בסוגיה.²⁰ לעומת זאת, חברי הכנסת הפלסטינים אזרחי ישראל נמנעים באופן קבוע מלהתערב באופן אינטנסיבי בנעשה בירושלים המזרחית ובתוך כך גם במסגד אל-אקצא, מתוך התפיסה שמדובר בשטח כבוש השייך לרש"פ או הנתון לאחריות ירדן. הרש"פ מנועה מלפעול בעיר, ואל תוך החלל הזה נכנסה התנועה האסלאמית בישראל (על שני פלגיה), לאחר שזיהתה את הפוטנציאל הטמון בעיר ומימשה אותו בהצלחה. הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, אשר מחרים את המערכת הפוליטית הישראלית, הוא שממלא הלכה למעשה את מקומה של תנועת החמאס שנחלשה מאוד, והוא מפגין נוכחות בולטת במסגד ובסביבותיו בירושלים המזרחית באמצעות ארגון דינמי של פעילות דתית-חברתית, חוגי לימוד, אירועים לילדים וארוחות **אפטאר** המוניות ברמדאן, הקמת חברות לתחזוקת מסגד אל-אקצא, מימון מערך היסעים המוני לחיזוק המסגד ושוקי העיר, מעקב אחרי הנעשה סביב מסגד אל-אקצא ועוד. בעקבות זאת זוכה כיום הפלג הצפוני של התנועה למעמד בכיר באל-אקצא ובירושלים המזרחית כולה ומשפיע על הנעשה בה. בזכות פעילות כגון עצרות "אל-אקצא בסכנה" ומערך ההיסעים ההמוני למסגד, החברה המוסלמית בישראל – המתגוררת בתוך גבולות הקו הירוק ומחזיקה באזרחות ישראלית – מייחסת לעצמה מחדש את תחושת הבעלות על מסגד אל-אקצא ומהדקת את זיקתה אליו.

התנועה האסלאמית בישראל נהנית ממעמד אזרחי וחוקי. לפיכך, ושלא כפלגים הפלסטיניים שבגדה, היא פועלת בחופשיות יחסית בירושלים המזרחית. במציאות של פיצול וביתור השטחים הפלסטיניים וניתוק מתמשך בין חלקיו השונים של העם הפלסטיני זיהתה התנועה האסלאמית את הפוטנציאל הטמון בירושלים וניתבה את הרגשות הדתיים-לאומיים הטמונים במסגד אל-אקצא להפיכת המקום לסמל פלסטיני-אסלאמי מאחד ורב-עוצמה.

¹⁸ למשל: <http://www.iaqsa.com>; <http://www.aqsai.com>; <http://www.foraqsa.com/index.php>; <http://pls48.net/?mod=print&ID=1156169>; <https://www.facebook.com/0202updates/posts/1443043285990526>.

¹⁹ עלי 2006, עמ' 74. על סמך ניסיונו בנסיעות אלה מציין עלי (שם) כי "רוב הנוסעים תורמים בין 20-50 ש"ח לנסיעה, סכום שמכסה את הוצאות האוטובוסים [...] אין חובה לתרום. חברי ותומכי התנועה תורמים תמיד ביד נדיבה, אחרים תורמים פחות".

²⁰ על עלייתם של חברי הרשימה המאוחדת לאל-אקצא ראו: שבתי בנדט, "אחרי מהומות ט' באב: חברי הרשימה המשותפת עלו לאל-אקצא", 28.7.2015: <http://news.walla.co.il/item/2876521>. ראו NRG 26.6.2015, ארנון סגל, "עילות בין זחאלקה לגל פוצץ דיון בוועדת הפנים": <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/702/457.html>.

אריק רודניצקי* / בין אל-אקצא לסח'נין: המנהיגות הערבית ו"דור הפייסבוק"

עצרת למען אל-אקצא: קונסנזוס ובו סדקים

מפגן האחדות הלאומית של הציבור הערבי בהפגנת ההמונים שנערכה בסח'נין ב-13 באוקטובר מלמד שההזדהות עם מסגד אל-אקצא ממשיכה לשמש דבק מלכד רב-עוצמה בחברה הערבית. בין השאר קלטה עין המצלמות את שיח' ראיד צלאח, ראש הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית – מי שדבק בו הכינוי "שיח' אל-אקצא" על שום התפקיד שנטל על עצמו בשני העשורים האחרונים להניף על נס את עניינו של מסגד אל-אקצא – ניצב בין ח"כ ג'מאל זחאלקה, יו"ר סיעת בל"ד בכנסת, לבין אסעד כנאענה, מראשי תנועת "בני הכפר" (אבנא' אל-בלד).

מימין לשמאל: ח"כ ג'מאל זחאלקה (בל"ד), שיח' ראיד צלאח (התנועה האסלאמית),
ואסעד כנאענה ("בני הכפר") (מקור: אתר alarab.com)

ספק אם בכל הזדמנות אחרת היה צלאח מוצא לנכון לעמוד במפגן כזה של אחדות עם שניים מבני הפלוגתא החריפים ביותר שלו. צלאח עומד בראש זרם אסלאמי המחזיק בחזון (אוטופי) להפוך את החברה הערבית לקהילה עצמאית שלא תזדקק לחסדי המדינה ותתנהל על פי עקרונות ההלכה האסלאמית (אל-מג'תמע אל-עצאמי).²¹ מנגד, זחאלקה וכנאענה הם נציגיו המובהקים ביותר של הזרם הלאומי בחברה הערבית, הדוגל בין השאר בשחרור האישה הערבייה מכבלי המסורת ובקידומה לתפקידי מפתח בחברה. אנשיו גם שואפים למטרת-על: לכונן מדינה דו-לאומית חילונית בארץ, אם בתחומי הקו הירוק ואם בכל השטח המשתרע מהים ועד הנהר.²² ההתלכדות סביב מסגד אל-אקצא זימנה אפוא המוני אדם המשתייכים לזרמים שונים בחברה הערבית: יש הרואים באל-אקצא עניין דתי מוסלמי טהור ואילו אחרים רואים בו סמל לאומי-תרבותי ערבי.

* אריק רודניצקי הוא דוקטורנט ומנהל הפרויקטים של תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי.

²¹ נוהאד עלי, "תפיסת אל-מג'תמע אל-עצאמי של התנועה האסלאמית", בתוך: אלי רכס (עורך), המיעוט הערבי בישראל והבחירות לכנסת ה-17 (אוניברסיטת תל-אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 2007), עמ' 100-110.

²² פצל אל-מקאל, 24.5.2013.

הפגנת ההמונים בסחי'ן והשביתה הכללית באותו יום היו שיאו של שבוע סוער שעמד בסימן הפרות סדר ואירועים אלימים ביישובים ערביים באזור נצרת ובמשולש וכן בערים מעורבות כגון יפו ורמלה. אולם למרות מפגן האחדות הלאומית בסחי'ן, רעיון השביתה לא התקבל ללא הסתייגות בקרב הציבור הערבי. את מרב תשומת הלב בימים שקדמו לשביתה משך עלי סלאם, ראש העיר נצרת. לא פעם יצא סלאם חוצץ נגד הפגנות של צעירים ערבים ברחובות עירו, אשר עד מהרה התגלגלו להפרות סדר. בסיומה של הפגנה ספונטנית שנערכה בנצרת ימים אחדים לפני ההפגנה המאורגנת בסחי'ן התפרץ סלאם בפומבי ולנגד עדשות המצלמות על ח"כ אימן עודה, ראש הרשימה המשותפת. יש להניח שהיריבות האישית בין סלאם לעודה נעוצה במערכת הבחירות לרשויות המקומיות באוקטובר 2014. עודה תמך אז בנציג מפלגתו (חד"ש), ראמו גיראסי, אשר הפסיד בסופו של דבר לסלאם בהתמודדות על תפקיד ראש העיר. יתר על כן, הביקורת של סלאם מייצגת עמדה עקרונית יותר, עמדת המנהיגות המקומית של ראשי היישובים הערביים: הם אמנם קיבלו בהבנה את התפרצות הזעם של הציבור הערבי בעניין מסגד אל-אקצא, אולם ביקשו לרסן אותה ולשלוט בגובה להבותיה, ובעיקר שאפו להחזיר את החיים למסלולם הרגיל בהקדם האפשרי מחשש לנזקים כלכליים שייגרמו לתושבים.

ביקורת נוקבת ועקרונית הרבה יותר על עצם ההחלטה לקיים שביתה כללית ועצרת מחאה המונית נשמעה מכיוון בלתי צפוי: שיח' נאצר דראושה, אמאם "המסגד הלבן" (אל-ג'אמע אל-אביצ') בנצרת – מסגד ידוע השוכן בלב השוק של העיר – טען נחרצות כי ההחלטה של ועדת המעקב לקיים שביתה כללית היא החלטה בלתי אחראית. הוא התריע שהניזוקים היחידים ממנה יהיו התושבים הערבים ובייחוד תלמידים וסוחרים, שיסבלו מנזקים שייגרמו למתקנים ציבוריים. "אם חייבים לקיים שביתה, עליה להיות שביתה במחאה על האלימות הפושה בחברה הערבית: עשרות מקרים של פשיעה היו מתחילת השנה ומצבנו מתדרדר מדחי אל דחי", קונן האמאם. דראושה יצא בקריאה ישירה לחברי הרשימה המשותפת: "על חברי הכנסת הערבים, שאנחנו בחרנו בהם, לשבת עם נתניהו ולפתור את כל הבעיות ולא לעמוד מנגד ולהתבונן כיצד הצעירים שוברים, שורפים ופוגעים בכלכלה. כל שאנו רוצים הוא לחיות בשקט ובביטחון".²³

נשאלת אפוא השאלה: מדוע מצאה לנכון ועדת המעקב העליונה לקרוא לשביתה כללית ביישובים הערביים ולעצרת מחאה המונית בסחי'ן לנוכח הביקורת הגלויה (גם אם בדעת מיעוט) כלפי צעדי מחאה אלה? התשובה נעוצה בכמה שיקולים שכלל הנראה עמדו לנגד עיני המנהיגות הערבית.

נימוק אחד, בדרך כלל מקובל ורווח, קשור למישור הלאומי. השביתה הכללית ומפגן הכוח בסחי'ן הם מסר לממשלה ולימין הישראלי כי חרף הניסיונות שנעשו בשנים האחרונות לקבע את אופייה של ישראל כמדינה יהודית, אי אפשר להתעלם מקיומו של מיעוט ערבי (די גדול) הממשיך לדבוק בזוהויה הלאומית הפלסטינית.²⁴ זהו מסר גם לרשות הפלסטינית שהמיעוט הערבי ניצב בלב ההוויה הלאומית הפלסטינית כיום. לא מקרה הוא שח"כ עודה הדגיש בריאיון שהעניק לרדיו א-שמש ערב הפגנת ההמונים בסחי'ן, כי אפילו בגדה המערבית לא התארגנה שביתה דומה בעניין מסגד אל-אקצא.²⁵ המסר ברור: המיעוט הערבי בישראל הוא כיום "שומר הסף" של הלאומיות הפלסטינית.

כאמור, הנימוק הלאומי מקובל ויש בו כדי לספק הסבר מניח את הדעת. עם זאת, אין הוא מספק תשובה על השאלה מדוע לא הכריזה מלכתחילה המנהיגות הערבית על שביתה ועל עצרת מחאה מאורגנת, אלא עשתה כן רק בחלוף שבוע ימים מהתלקחות האירועים בשטח. כאן אפשר להצביע על שיקול נוסף שהשפיע כנראה על ההחלטה של ועדת המעקב, והוא קשור לקונפליקט הבין-דורי המתחולל בחברה הערבית.

המהפכה המקוונת בחברה הערבית

בעשור החולף שינתה החברה הערבית את פניה. אחת הסיבות לכך היא "המהפכה המקוונת" המתחוללת בה. משקלם הסגולי של בני נוער וצעירים והשפעתם על השיח הציבורי בחברה הערבית עלה ככל שגבר השימוש באינטרנט. בתקופה זאת עלה שיעור השימוש באינטרנט בחברה הערבית פי שלושה ויותר, מ-23% בשנת 2004 ל-71% בשנת 2012 (ראו איור 1). שיעור החדירה

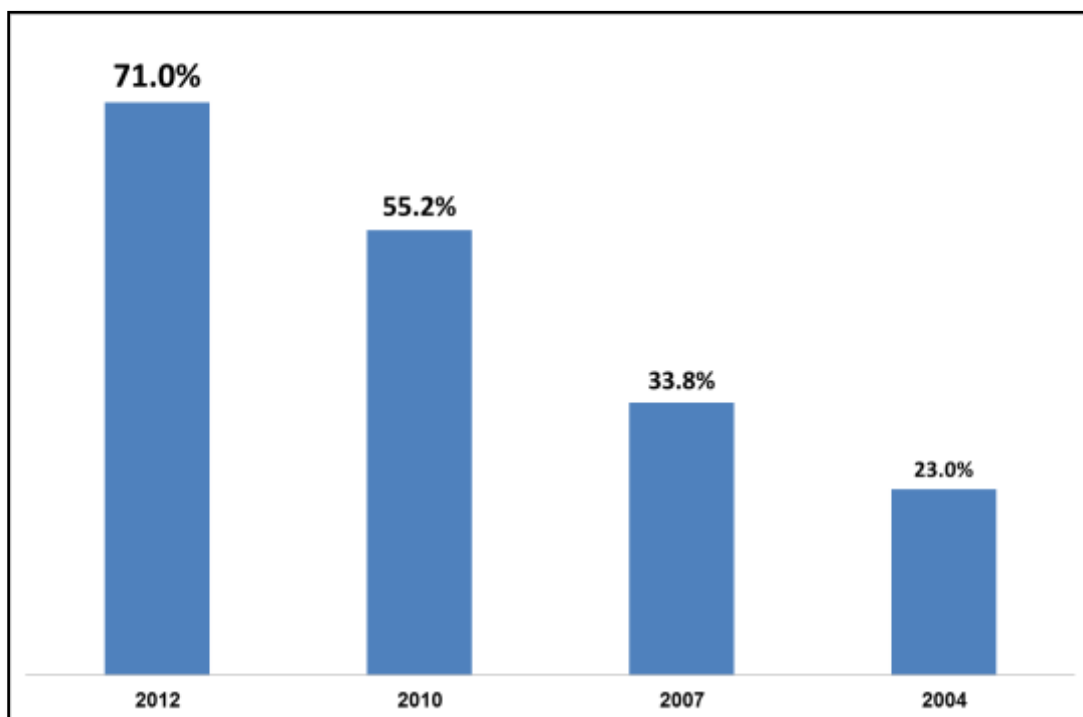
²³ "שיח' נאצר דראושה: השביתה תסב לנו נזק. יש להפסיק את האנרכיה", אתר alarab.com (אתר השבועון כל אל-ערב), 12.10.2015 (<http://www.alarab.com/Article/708377>).

²⁴ להרחבה ראו: אריק רודניצקי, המיעוט הערבי בישראל והשיח על 'מדינה יהודית' (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2015).

²⁵ אימן עודה: "נתניהו מפליג בשקריו. זו איננה מלחמת אזרחים", www.ashams.com (אתר רדיו א-שמש), 13.10.2015.

המרשים ביותר התרחש בקרב צעירים בני 18–29 שנה, שחלקם באוכלוסייה הערבית הבוגרת עולה על שליש (בני 18 ומעלה, לעומת כרבע באוכלוסייה היהודית).²⁶ נתוני מחקר משנת 2012 מלמדים כי 97% מהם משתמשים באינטרנט מדי יום, וכשליש מהם "משתמשים כבדים" הגולשים 3-4 שעות ויותר. זאת ועוד, על-פי נתונים מהשנים 2011–2012, שיעור השימוש באינטרנט בקרב בני נוער וצעירים בחברה הערבית דומה לזה שבקרב צעירים בחברה היהודית (כ-92%). האינטרנט הוא ערוץ המידע והחדשות העיקרי עבור 82% מהצעירים הערבים, ושלושה מתוך כל ארבעה מהם משתמשים בפייסבוק מדי יום. כדי להבין את השפעת הזירה הווירטואלית על תפיסת העולם של בני הדור הצעיר די לציין כי בסקר משנת 2012 העידו 77% מהנשאלים הערבים שהפייסבוק נתפס כערוץ המביא לידי הסרת המגבלות והנורמות המקובלות בחברה.²⁷

איור 1: שיעור משקי בית ערביים המחוברים לאינטרנט (בשנים נבחרות)²⁸

נתונים אלה מלמדים על אחד השינויים העיקרים המתחולל בעשור האחרון בחברה הערבית. לעומת התקופה הקודמת שבה זירת המוביליזציה העיקרית הייתה המפלגות, האוניברסיטאות, ארגוני החברה האזרחית או עצרות המונים שנערכו במועדים לאומיים או דתיים (כדוגמת עצרת "אל-אקצא בסכנה" של התנועה האסלאמית), הרי כיום זירת הגיוס והמוביליזציה העיקרית עברה לעמודי הפייסבוק ולרשתות החברתיות הווירטואליות. לעומת שלהי שנות התשעים ואירועי אוקטובר 2000 שעמדו בסימן הופעתו של "הדור הזקוף"²⁹ – דור ילידי שנות השבעים והשמונים המדגישים את זהותם הלאומית הפלסטינית ובה בעת דורשים במפגיע מן המדינה שוויון זכויות

²⁶ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **שנתון סטטיסטי לישראל 2015** (מס' 66), לוח 2.3.

²⁷ טל פבל, "התקשורת הערבית בישראל", **בתוך**: רפי מן ואזי לב און (עורכים), **דוח שנתי: התקשורת בישראל 2012: סדרי יום, שימושים ומגמות** (אוניברסיטת אריאל בשומרון: בית הספר לתקשורת, יוני 2013), עמ' 97–102; Harlan Lebo, *World Internet Project International Report – Third Edition, 2012* (University of Southern California, 2012), p. 33.

²⁸ מקור הנתונים: אבי וייס, "האינטרנט במגזר הערבי ב-2012: נתונים מפתיעים על שימוש בשיעור גבוה מאוד", אתר www.telecomnews.co.il, 2.7.2013.

Ahmad Sheikh Muhammad and Mohammad Khatib, *The Palestinians in Israel: Third Socio-Economic Survey, 2010 - Main Findings* (Shefa'amr: The Galilee Society – The Arab National Society for Health Research & Services, 2011), p. 135.

²⁹ דני רבינוביץ' וחי'אולה אבו בקר, **הדור הזקוף** (ירושלים: כתר, 2002).

מלא על יסוד אזרחותם הישראלית – הרי שהשנים האחרונות עומדות בסימן הופעת "דור הפייסבוק והסמרטפון". בני הדור הצעיר הזה, ילידי שנות התשעים, ערים להתרחשויות בזמן אמת, רמת המוביליזציה שלהם גבוהה מאוד, והם להוטים – עוד יותר מקודמיהם, בני "הדור הזקוף" – לצאת לשטח ולהפגין נוכחות. אחד הסימנים להופעת הדור החדש נצפה באירועי "יום הנכבה" במאי 2011. בהשפעת אירועי "האביב הערבי" ולנוכח נכונותם של צעירים בעולם הערבי לצאת בהמוניהם לרחוב ולמחות נגד הסדר הפוליטי במדינותיהם, נענו בני הדור הצעיר של הציבור הערבי לקריאות בפייסבוק ויצאו לשטח לציין בפומבי את זיכרון הנכבה ואת זכות השיבה.³⁰

תמונה דומה נצפתה באירועים האחרונים. בשבוע שקדם לשביתה הכללית הופיעו בפייסבוק קריאות ספונטניות לצעירים מאזור המשולש לצאת רעולי פנים לכבישים הראשיים ולהפגין נוכחות אקטיבית לאות הזדהות עם מסגד אל-אקצא.³¹ למעשה, הניסיון הראשון לערוך הפגנה עממית לאות זעם ומחאה על המצב במסגד אל-אקצא נעשה בנצרת ב-8 באוקטובר, ביוזמת אל-חראק אל-שבאבי ("תנועת הצעירים") – ארגון אמורפי אשר שואב את כוחו מפעילותם של צעירים ערבים ברשתות החברתיות. שמו של הארגון עלה לכותרות בשנים האחרונות בעקבות אירועי "האביב הערבי" ובהשפעת גופים בעלי שם דומה שהוקמו במדינות ערב השכנות. ההפגנה אפוא התארגנה לה באופן וירטואלי באמצעות הרשתות החברתיות.³²

איור 2: הודעה מוקדמת בטוויטר על ההפגנה המתוכננת בנצרת

ההודעה בטוויטר מיום ראשון, 4 באוקטובר, בשעות הבוקר: "הפגנת אל-חראק אל-שבאבי. יום חמישי. נצרת / צומת [קניון] ביג. שעה 18:00."

וכך, בשעה שחברי הרשימה המשותפת התכנסו בנצרת בבוקרו של יום חמישי (8 באוקטובר) וערכו מסיבת עיתונאים לאות הזדהות עם הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, כבר היו בני הדור הצעיר מאורגנים לכיבוש השטח בהפגנה ספונטנית בשעות הערב של אותו יום. ההפגנה יצאה מכלל שליטה ופוזרה בכוח בידי כוחות המשטרה. היא זכתה לקיתונות של רותחין מצד עלי סלאם, ראש העיר נצרת, על שום הנזקים הכלכליים שנגרמו בעקבותיה. אף על פי כן, גורמים המזוהים עם אל-חראק אל-שבאבי הדגישו בגאווה את האופי האותנטי של התפרצות הזעם של

³⁰ ראו: עוזי רבי ואריק רודניצקי (עורכים), **יום הנכבה בקרב הערבים בישראל** (אוניברסיטת תל-אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 11 ביולי 2011).

³¹ חסן שעלאן, "כך מסיימים ברשתות החברתיות: בואו רעולי פנים", אתר ynet, 11.10.2015. <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4709482,00.html>.

³² "אל-חראק אל-שבאבי: ההפגנה בנצרת עומדת בתוקף. העם שלנו אחד ולא ניתן לחלוקה." אתר alarab.com, 8.10.2015. <http://www.alarab.com/Article/707647>.

הצעירים. כך תיאר זאת אחד מהם: "הפעילות המתרחשת בימים אלה ב'פנים הפלסטיני' היא פעילות ספונטנית של צעירים, שאינה מונהגת בידי שום זרם או מפלגה כלשהי. הפעילות הזאת מסמלת התגברות של המודעות בקרב חלק חשוב זה של העם הפלסטיני, דור הצעירים, ובייחוד – בני הדור הרביעי [שלאחר הנכבה]. זהו דור פוסט-אוסלו אשר אש"ף – שלתקופת-מה נחשב לנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלסטיני על כל חלקיו – ויתר עליו".³³

אתגר המנהיגות בחברה הערבית

לנוכח מצב זה לא יכלה המנהיגות הערבית להשאיר את המושכות בידי גורמים עממיים. ראשי הציבור הערבי העדיפו לתעל את הלהט הלאומי לאירוע קולקטיבי וחד-פעמי אשר יביע מחאה עזה על עניין מסגד אל-אקצא, ועם זאת – יהיה מאורגן וחוקי. שלושה ימים לאחר ההפגנה בנצרת התכנסה ועדת המעקב לשיבת חירות בכפר קרע והחליטה לערוך כעבור יומיים (ב-13 באוקטובר) שביתה כללית ועצרת מחאה המונית בסחי'ן. בהודעה לתקשורת מתחו חברי הוועדה ביקורת קשה על מדיניות הממשלה בירושלים ועל הכוונה להוציא את התנועה האסלאמית אל מחוץ לחוק. חשובים לא פחות היו הדברים שנכתבו בהמשך ההודעה; ועדת המעקב אמנם קראה לכל הגופים העממיים ולמסגרות הצעירים לתרום להצלחתה של השביתה הכללית ולהשתלב במאבק עממי המאחד את הציבור הערבי, אך באותה נשימה קראו חברי הוועדה לצעירים לגלות אחריות ולהימנע מפגיעה ברכוש ציבורי, בדוכני מסחר ובמתקנים המשרתים את הציבור.³⁴

כאמור, השביתה הכללית ועצרת המחאה בסחי'ן היו שיאו של שבוע סוער שעבר על הציבור הערבי. הציבור ברובו המכריע התחייב לשביתה ובעצרת נכחו אלפי בני אדם. מפגן הכוח בסחי'ן סימן גם את שוך הסערה. במהלך העצרת נישאו נאומים חריפים נגד מדיניות הממשלה בירושלים, אך הסדר הציבורי נשמר והמשטרה כמעט לא נדרשה להתערב. ההפגנות הספונטניות והפרות הסדר פסקו לחלוטין, ונראה ש"הקיטור הלאומי" השתחרר ושגרת החיים ביישובים הערביים שבה למסלולה. עובדה זו מעידה על מאמציהם של ראשי היישובים ושל חברי הכנסת הערבים להרגיע את הרוחות. על רקע זה ניתן להבין מדוע חזרו בהם חברי הכנסת הערבים לא פחות משלוש פעמים במהלך השבוע שקדם לעצרת, וגם למחרת, מכוונתם לערוך ביקור הזדהות במסגד אל-אקצא. עם זאת, האירועים האחרונים ממחישים באיזו מידה הולך ונעשה אתגר המנהיגות בחברה הערבית סבוך ומורכב ככל שמכשירי הסמרטפון שבידי הדור הצעיר הולכים ונעשים מורכבים גם הם.

³³ מחמד עמר כבהא, "אל-חראכ אל-שבאבי ותפקידו", אתר arab48.com, 12.10.2015.

³⁴ "ועדת המעקב: שביתה כללית ביום שלישי, מחרתיים, והפגנה כלל-ארצית בסחי'ן", אתר panet.co.il (אתר השבועון פנורמה), 11.10.2015 (<http://www.panet.co.il/article/1100161>).

איתמר רדאי * / בין פלסטין לישראל: הבחירות לראשות ועדת המעקב העליונה, משמעותן והשלכותיהן

ב-24 באוקטובר 2015 נבחר מוחמד ברכה לתפקיד יושב-ראש ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי בישראל, והיה בכך לאדם הרביעי העומד בראש גוף זה מאז 1982 והראשון שכיהן בעבר בכנסת.³⁵ בחירתו של ברכה, בימים שבהם טרם שככה הסערה שהתחוללה בשבועות האחרונים סביב מסגד אל-אקצא, עוררה בציבור הערבי תקוות ליציאת תוכן חדש לפעילותה של ועדת המעקב ואף למילוי החלל הקיים בהנהגת החברה הערבית. זאת כאשר עד היום עדיין לא קם מנהיג בולט, בעל שיעור קומה, שיצליח לייצג את הציבור הערבי בישראל ולהתעלות מעל לכל המחלוקות הפוליטיות והאחרות.³⁶

מוחמד ברכה, יו"ר ועדת המעקב העליונה

רקע היסטורי

ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי בישראל (לגנת אל-מתאבעה אל-עליא לל-ג'מאהיר אל-ערביה פי איסראיל) הוקמה ב-30 באוקטובר 1982 ביוזמתו של אברהם נמר חוסיין, שכיהן אז כיושב-ראש הוועד הארצי של ראשי הרשויות המקומיות הערביות (שהוקם ב-1974), במטרה להקים מסגרת-על מייצגת לאזרחים הערבים. הקמתה של ועדת המעקב העליונה נחשבת לשיאו של תהליך ההתארגנות הפוליטית של הערבים בישראל. תחילה היו חברים בה אחד-עשר ראשי רשויות מקומיות וחברי הכנסת הערבים (חברי כנסת ערבים ממפלגות ציוניות אינם חברים בוועדה), ולימים צורפו אליה נציגים נוספים, של התנועות האסלאמיות (הפלג הצפוני והדרומי),

* ד"ר איתמר רדאי הוא המנהל האקדמי של תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי.

³⁵ בעבר היו מקרים הפוכים, שבהם הייתה הפעילות בוועדת המעקב "קרש קפיצה" למועמדות לכנסת, כמו המקרה של ח"כ האשם מחאמיד, שלפני בחירתו לכנסת מטעם חד"ש היה ראש מועצת אום אל-פחם, או צאלח מורשד, ראש מועצת אעבלין, שהתמודד במקום הרביעי ברשימת חד"ש לכנסת ה-13. ראו: אסעד גאנם, "המנהיגות המוניציפלית אצל הערבים בישראל: המשכיות ושינוי", בתוך: **הערבים אזרחי ישראל לקראת המאה העשרים ואחת, המזרח החדש** ל"ז, תשנ"ה, עמ' 152.

³⁶ זוהיר ח'ורי, "נצרת: מוחמד ברכה נבחר לראשות ועדת המעקב העליונה", 24.10.2015, <http://www.panet.co.il/article/1108885>; גיאד בולוס, "מוחמד ברכה: יו"ר לוועדת המעקב או מנהיג לציבור?", 30.10.2015, <http://www.alarab.com/Article/711337>.

של תנועת "בני הכפר", של התאחדות הסטודנטים הערבים ועוד. ועדת המעקב פועלת באמצעות ועדות משנה לנושאי חינוך, בריאות, ספורט, שירותים חברתיים וחקלאות.³⁷ הוועדה לא זכתה להכרה מצד ממשלת ישראל, אולם במהלך השנים נפגשו ראשי ממשלה עם חברי הוועדה פעמים אחדות. בהיעדר הכרה רשמית, הכלי העיקרי העומד לרשותה של הוועדה בבואה לאכוף את סמכותה הוא הכרזה על שביתות ארציות וארגון הפגנות, כפי שאכן עשתה פעמים לא מעטות – האחרונה שבהן נערכה בסחינין ב-13 באוקטובר 2015.³⁸ עד 2008 לא נערכו בחירות לתפקיד יושב-ראש ועדת המעקב העליונה, ואת התפקיד מילא תמיד יושב-ראש ועד ראשי הרשויות (שנבחר על ידי כל ראשי הרשויות הערבים, לא כולל הרשויות הדרוזיות שלהן ועד משלהן). מאז 2009 הופרדו שני התפקידים, והוחלט כי ועדת המעקב תבחר בעצמה את יושב-הראש מבין חבריה. בשנים האחרונות דומה היה כי ועדת המעקב כמעט משותקת, ולאחר פרישתו של ראש הוועדה הקודם, מוחמד זידאן, לפני חודשים אחדים, נותרה הוועדה ללא יושב-ראש; בינתיים קיבל על עצמו את התפקיד יושב-ראש ועד ראשי הרשויות, ראש עיריית סחינין מאזן גנאים, כממלא מקום. הקמת הרשימה המשותפת ערב הבחירות לכנסת ה-20 והדינמיקה הפנימית שבין מרכיביה דחו לזמן-מה את העיסוק בסוגיית ועדת המעקב; הבחירות לראשותה והדיון על תפקודה ועל תפקידיה בהנהגת הציבור הערבי בישראל נדחקו לקרן זוית עד לאחר הבחירות והתייצבות המצב הפוליטי.³⁹

בוחרים יו"ר: יושבים (משמאל לימין) הח"כים חנין זועבי, ג'מאל זחאלקה, אימן עודה. עומד: ח"כ אחמד טיבי

הדינמיקה הפנימית של הבחירות

לבחירות, שהתקיימו בסופו של דבר לאחר דחיות חוזרות ונשנות, ניגשו ארבעה מועמדים: יושב-ראש חד"ש (החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון), מוחמד ברכה; מזכ"ל בל"ד (הברית הלאומית הדמוקרטית), עווד עבד אל-פתאח; שיח' כאמל ריאן, איש הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית; ומועמד עצמאי, עו"ד מוחמד אבו ריא. המועמדים ייצגו אפוא את שלושת הזרמים הפוליטיים העיקריים בחברה הערבית כיום: הזרם הדוגל בשיתוף פעולה יהודי-ערבי, הידוע גם כקומוניסטי,

³⁷ יעקב לנדאו, המיעוט הערבי בישראל: 1967–1991: היבטים פוליטיים, תל-אביב: עם עובד, 1993, עמ' 76–77.

³⁸ ראו מאמרו של אריק רודניצקי בגיליון זה.

³⁹ עזיז חידר, "הרשימה המשותפת בבחירות 2015: כינונה, מצעה והאתגרים העומדים בפניה", ביאן 5, 2015; עבד אל-והאב חבאבי, "הרשימה המשותפת: טקטיקה של בחירות או אסטרטגיה", שם.

הזרם הלאומי והזרם האסלאמי. שלא כבמקרים אחרים, שעליהם נאמר כי "תוצאות הבחירות היו ידועות מראש", נזקקו הפעם 56 חברי ועדת המעקב – שהיו בהם רק שתי נשים (ח"כ עאידה תומא-סלימאן מחד"ש וח"כ חנין זועבי מבל"ד) – לשלושה סבבים כדי לבחור ביו"ר החדש.⁴⁰ בסבב הראשון זכה ברכה ל-21 קולות, בעוד 16 הצביעו בעד השיח' ריאן, תשעה בעד עבד אל-פתאח ואבו ריא קיבל קול אחד. ששת נציגי הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית נמנעו. בסבב השני, שאליו העפילו שני המתמודדים המובילים, ניצח ברכה על חודו של קול – 24 מול 23, כאשר נציגי הפלג הצפוני שוב נמנעו. הניצחון הדרמטי הושג בעזרת קולותיהם של נציגי תנועת "בני הכפר", פלג לאומי קיצוני שאינו משתתף בבחירות לכנסת מסיבות אידאולוגיות. ייתכן כי תמיכתם בברכה נבעה לא רק מסדר יום חילוני משותף, אלא גם מקרבה לעמדותיו לגבי מלחמת האזרחים בסוריה.⁴¹ לפי תקנון ועדת המעקב נערך סבב שלישי, ובו התבקשו חברי הוועדה לאשרר את בחירתו של המועמד המוביל בתמיכה של שני שלישים מהקולות. הפעם נבחר ברכה ברוב של 38 קולות, ארבעה מעל הסף הנדרש – ככל הנראה ביטוי לרצונם של חברי הוועדה לבחור יושב-ראש חדש ולא להיקלע למבוי סתום. ואכן, בחירתו של הפוליטיקאי המנוסה ברכה התקבלה באנחת רווחה והוא זכה מיד לברכות מצד כל המשתתפים, ובהם גם המתמודדים מולו וגם מי שלא בחרו בו. בלט בין המברכים ח"כ אימן עודה, ראש הרשימה המשותפת, שניצח את ברכה הוותיק ממנו בבחירות הפנימיות בחד"ש לפני הבחירות האחרונות לכנסת. לעומת זאת, הודעת ברכה על כוונתו להתפטר מתפקידו המפלגתיים התפרשה כצעד שנועד להציבו מעל למחלוקות המפלגתיות והאישיות.⁴²

משמעויות והשלכות

הסיקור העיתונאי והפרשני שניתן לבחירתו של ברכה ייחס משקל רב לקשריו הטובים עם הרשות הפלסטינית. ברכה עצמו, בריאיון לכלי תקשורת עבריים, לא היסס לספר על שיחת הטלפון שקיבל לאחר בחירתו מנשיא הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס ("אבו מאזן").⁴³ אבו מאזן ממעט להתערב ישירות בפוליטיקה של "הפלסטינים בפנים", כפי שמכונים לרוב האזרחים הערבים בישראל בכלי התקשורת של הרשות, ואף ממעט להתייחס למקומם במאבק הלאומי הפלסטיני. אחת הדוגמאות הנדירות להתייחסות כזו היא אמירתו לאחר הבחירות האחרונות לכנסת כי "הבהרנו שוב ושוב כי לא נתערב בעניינים הפנימיים בישראל, אולם זכותנו לשאול מה עושים הערבים [אזרחי ישראל] ומה באפשרותם לעשות, וכיצד הם ממלאים את חובתם הלאומית ומגשימים את זכויותיהם כאזרחים".⁴⁴ מבחינה זו אבו מאזן הוא ממשיך נאמן של הקו הרשמי של אש"ף מאז ימי יאסר ערפאת, ולפיו תפקידם ההיסטורי של האזרחים הערבים בישראל אינו ליטול חלק פעיל במאבק הפלסטיני אלא לממש את זכויותיהם במסגרת מדינת ישראל, תוך הזדהות עם אחיהם הנאבקים בשטחי 1967.⁴⁵ עם זאת, במהלך השנים נרשמו גילויים של מעורבות מצד הרשות הפלסטינית בפוליטיקה ובחברה הערבית בישראל. לאחרונה אף פורסם בישראל כי אבו מאזן פנה אישית לפני כחודש לחברי הכנסת מהרשימה המשותפת וביקשם להימנע מלעלות להר הבית-מסגד אל-אקצא במסגרת התנגדותו להשתתפותם הפעילה במאבק הפלסטיני.⁴⁶ ודיע עואודה, מהעיתונאים והפרשנים הבכירים בין הערבים בישראל, קרא לברכה עם היבחרו לעצב מדיניות עצמאית מול רמאללה ובו בזמן להתחשב גם בחילוקי הדעות בזרמים השונים בציבור הערבי ביחס לרשות ולעומד בראשה, כמו הזרם הלאומי (בל"ד) והאסלאמי.⁴⁷ ואכן, מיד עם היבחרו מיהר ברכה – נוסף על הקריאה המתבקשת לאחזות פנימית, לפיוס עם יריביו הפוליטיים ולפעילות משותפת למען הציבור הערבי – לשלוח את "ברכותינו לבני עמנו הפלסטיני המתקוממים נגד הכיבוש". חדי העין יכלו להבחין כי קריאה זו מעוגנת היטב בראיית תפקידם ההיסטורי של האזרחים הערבים בישראל כ"עמידה איתנה" (צמוד) ולא כהתקוממות

⁴⁰ סמאח סלאימה, "ועדת המעקב: הבחירות הערביות בהן התוצאה לא ידועה מראש", שיחה מקומית, 25.10.2015. <http://mekomit.co.il>

⁴¹ ודיע עואודה, "הפלסטינים בפנים בוחרים יושב ראש לוועדת המעקב", אל-קדס אל-ערבי, 25.10.2015; ראו טענות נוספות על עמדות חד"ש, בל"ד ובני הכפר בדבר מלחמת האזרחים בסוריה, עבד אל-חכים מפיד, "האמת על מה שקרה בסחינין", 22.5.2015. <http://almnar.co.il/?mod=print&ID=8559>

⁴² עואודה, "בוחרים יושב ראש לוועדת המעקב".
⁴³ שם; אריק בנדר, "קודם כל המדינה צריכה להיות נאמנה לנו", ריאיון עם מוחמד ברכה, מעריב, 26.10.2015.
⁴⁴ איתמר רדאי, "אין לנו פרטנר": התגובות הפלסטיניות לבחירות בישראל לכנסת העשרים, "צומת המזרח התיכון", 2.4.2015.

⁴⁵ ראו למשל זאב שיף ואהוד יערי, אינתיפאדה, ירושלים: שוקן, 1990, עמ' 205–221.
⁴⁶ שמואל אבן, "התנגדותו של אבו מאזן להכיר בישראל כמדינה יהודית: משמעויות אסטרטגיות", מבט על, המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), 3.11.2015.
⁴⁷ עואודה, "בוחרים יושב ראש לוועדת המעקב".

"(אינתיפאדה)". תפיסה זו עולה בקנה אחד גם עם עמדותיה של חד"ש, הדוגלת בשיתוף פעולה בין ערבים ויהודים ובסדר יום אזרחי לצד הסוגיה הלאומית. תמיכתו של ברכה בסדר יום זה באה לידי ביטוי גם בדבריו ל"מעריב" על בחירתו: "זאת בעיקר בשורה טובה לאנשים שבחרו בי ולכל מי שאני אמור לייצג, כלומר לכלל האוכלוסייה הערבית בישראל, אבל זאת גם בשורה לכל שוחרי הצדק, השלום והשוויון בארץ [...] אני אייזג את השילוב שבין העיסוק בשאלה הלאומית הפלסטינית לבין הסוגיות האזרחיות שלנו כאן".⁴⁸ בהיבט זה תפיסתו של מוחמד ברכה, שהיא עמדתה הקלאסית של חד"ש ושל מק"י לפניו, אינה שונה באופן מהותי מגישתו של ראש הרשימה המשותפת, ח"כ אימן עודה.⁴⁹

בחירתו של ברכה לראשות ועדת המעקב מצביעה על המשך התאוששותה של חד"ש מנקודת השפל שאליה נקלעה לאחר אבדן ראשות עיריית נצרת בבחירות המוניציפליות האחרונות (2014). מעמדה של חד"ש מקנה לה ולזרם הדוגל בשיתוף פעולה ערבי-יהודי, שהיא מייצגת, דומיננטיות בפוליטיקה הערבית שהיא חסרת תקדים בשנים האחרונות. חד"ש נהנית כיום מייצוג פוליטי מרשים: חמישה חברי כנסת, יותר מכל מפלגה אחרת ברשימה המשותפת, וכמובן ראשות הרשימה המשותפת וראשות ועדת המעקב העליונה.⁵⁰ לעומת זאת, הדינמיקה הפנימית של הבחירות לראשות הוועדה המחישה שוב את הבידוד היחסי ואף את השוליות הפוליטית שהפלג הצפוני של התנועה האסלאמית נקלע אליו בשנים האחרונות. החרמת הבחירות הארציות ובעקבותיהן הבחירות לרשויות המקומיות, ולבסוף אפילו הבחירות לראשות עיריית אום אל-פחם, מעוזו של הפלג הצפוני, פגעו ביכולתו לתרגם לפרות פוליטיים את האהדה העממית שלה הוא זוכה. כעת נקלע הפלג הצפוני למבוי סתום, ואפילו בבחירות הפנימיות לראשות ועדת המעקב הוא לא הצליח לבטא תמיכה באחד המועמדים – לא בברכה החילונית ואף לא בשיח' ריאן, איש הפלג הדרומי המתון יותר. במצב זה כל שנתר לפלג הצפוני הוא להוסיף ולנופף בדגל של מסגד אל-אקצא, שהוא בבחינת קונסנזוס דתי ולאומי בציבור הערבי.⁵¹

שיח' ריאד צלאח, ראש הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, מצביע בפתק לבן

⁴⁸ בנדר, "קודם כל המדינה צריכה להיות נאמנה לנו".

⁴⁹ שלומי דסקל, "מנהיג בעל חזון? אימן עודה והזירה הפוליטית הערבית בישראל", ביאן 5, מאי 2015.

⁵⁰ עמאד ג'ראיסי, "חד"ש: מהתרסקות לעמידה איתנה", <http://aljabha.org>, 4.11.2015.

⁵¹ ראו מאמרו של ערן צדקיהו בגיליון זה.